

VIDA ISTVÁN:

SZEMELVÉNYEK A HIDEGHÁBORÚ IRODALMÁBÓL

A hidegháború – szélesebben: a második világháború utáni nemzetközi kapcsolatok – történetének ma már könyvtáryi irodalma van. Az Egyesült Államokban majd másfél évtizede az egyik legdivatosabb – s hozzátehetjük: az egyik legtöbbet vitatott téma, és sorra jelennek meg az ilyen tárgyú munkák Angliában, Franciaországban, az NSzK-ban, s újabban még Norvégiában is. Az utóbbi években fellendült a második világháború utáni korszak diplomácia történetének tanulmányozása a Szovjetunióban és a szocialista országokban is. Itt nincs mód e hatalmas irodalom áttekintésére, s még arra sem, hogy a főbb iskolák legjelentősebb alkotásait bemutassuk, hisz azok száma is meghaladja a fél százat. Csupán arra vállalkozhatunk, hogy néhány szemelvénnel és dokumentummal, valamint egy historiográfiai összefoglalóval ízelítőt adjunk belőle.

A hidegháború történetéről a legjelentősebb feldolgozások mindmáig zömmel amerikai szerzők tollából születtek. Az amerikai irodalomról, s annak két fő áramlatáról, az ún. tradicionalista és az ún. revizionista iskoláról, s a közöttük zajló vitáról számol be rövid írásában Toby Trister-Gati. Bár azóta (1974-ben) is jelentek meg újabb fontos munkák, az amerikai kolléganő írása azt a pillanatot rögzíti, amikor az amerikai történetírásban a hidegháború keletkezéséről, okairól, a nagyhatalmak felelősségéről lezárultak a nagy viták s felmerült a korábbi, erősen etikai indíttatású kérdésfelvetés – Ki volt a felelős a történetekért? – meghaladásának igénye, s megszülettek az első ilyen irányú próbálkozások. Toby Trister–Gati írásához – magyarázatul – talán annyit tennék hozzá, hogy az ún. revizionista iskola, amely onnan kapta nevét, hogy az 1945 utáni amerikai külpolitika, s a hidegháború amerikai értelmezésének felülvizsgálatát, revízióját tűzte ki célul, a 60-as évek közepén, második felében – a vietnami háború idején alakult ki. Az USA gyászos vietnámi szerepe keltette általános csalódottság és kiábrándultság, a baloldali és liberális értelmiségi körök egyre hangosabb elégedetlensége adta a háttérét e történetírói iskola fellépésének. Fő képviselői baloldali gondolkodásúak voltak, – zömmel ma is azok – sokan az ún. Új Bal-

oldalhoz tartoztak, rokonszenveztek a marxizmussal, sőt kifejezetten marxisták is voltak közöttük. Sajnálatos, hogy munkáik a hazai marxista történetírás részéről oly kevés figyelemben részesültek. A tradicionalista iskolához tartozók politikailag nagyobbára konzervatívak vagy kifejezetten jobboldaliak, az erőpolitika hívei, az amerikai külpolitika igazolására törek-szenek, s a második világháború után történekeért – egyoldalúan – a Szov-jetuniót hibáztatják. A tradicionalista iskola produktuma nagyon egyenet-len; az elfogult, sokszor primitíven gyűlölködő munkák mellett olykor ér-tékes, tudományos igényű, jól használható monográfiák is kikerültek a tra-dicionalista szerzők keze alól.

A gazdag amerikai irodalomból két szerző könyvét választottuk ki. Gar Alperovitz a revizionista iskola egyik vezető képviselője, könyve – *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam*. New York. 1967., amelynek zárófejezetét közöljük – nagy vitákat váltott ki, s még ma is talán ő az egyik legátadottabb revizionista szerző. Ő volt az első az Egyesült Álla-mokban, aki leírta: Japán térdre kényszerítéséhez katonai szempontból nem volt szükség az atombomba bevetésére, a Truman-kormányzat a hábo-rúnak nem katonai, hanem politikai okok miatt akart mielőbb véget vetni, az atombombát nem azért dobták le Hirosimára és Nagaszakira, hogy Ja-pán megadja magát, hanem azért, hogy a Szovjetunióra és a világ közvéle-ményére nyomást gyakoroljanak, s a szovjet kormányt Kelet-Európát és Mandzsuriát illetően „kezelhetőbbé” tegyék, azaz kieroszakolják az ameri-kai követelések elfogadását. Mindebben sok igazság van, de ma már kár len-ne tagadni, hogy az amerikai felső vezetés katonai szempontból is siettette a háború gyors befejezését. Alperovitz könyve megírásakor (1965!) még nem támaszkodhatott levéltári forrásokra, így számos részletkérdésben a kutatások korrigálták megállapításait. Az a tétele azonban azt hiszem nem vitatható, hogy az atombomba döntően befolyásolta az amerikai külpoliti-kát már 1945 nyarától, s messzemenően kihatott a szovjet-amerikai kapcsola-tok alakulására is.¹

Daniel Yergin fiatal történész könyve – *Shattered Peace. The Origins of the Cold War and the National Security State*. Boston, 1978 – nagy viszhangot váltott ki szakmai körökben, s a Szovjetunióban is felfigyeltek rá. Gazdag levéltári forrásanyag, dokumentum kiadványok, publikált és publikálatlan memoár irodalom, s az egykori szereplőkkel folytatott magne-tofon interjúk alapján tekinti át a szovjet-amerikai kapcsolatok alakulá-sát 1945 és 1948 között – amerikai szempontból. Kimutatja, hogy az ame-rikai külpolitikában már a háború előtt és alatt két irányzat, két megközelí-

tés létezett a Szovjetunióhoz való viszony kérdésében. Egy szovjetellenes irányzat, amelynek koncepcionális elemei már a 20-as évek második felében megfogalmazódtak, de csak a 30-as évek végére alakultak ki végleges formában, s egy szovjetbarát irányzat, amely 1941, a Szovjetunió elleni német agresszió után vált uralkodóvá. Az előbbi fő képviselői a State Department szovjet szakértői közül kerültek ki (többek között Loy Henderson, A. Bliss Lane, G. Kennan, Ch. Bohlen, W. Bullitt, E. Durbrow tartoztak ide), az utóbbihoz viszont Rooseveltt és környezete, tehát a Fehér Ház sorolható. Az eltérő koncepciót, szemléletmódot és a Szovjetunió-képet elemezve, a szerző rámutat arra, hogy a State Departmentben működő szakértő csoport – a rigaiak, mert szinte valamennyien szolgáltak rövidebb-hosszabb ideig a rigai amerikai követségen – a Szovjetuniót, a szovjet rendszert és a szovjet külpolitikát elfogultan, a realitásoktól elszakadva ítélte meg. Tudatos hódító törekvéssel vádolta, az USA szempontjából veszélyesnek, inkább ellenségesnek, mint potenciális szövetségesnek tartotta, s ellenezte a Szovjetunióhoz való közeledést. Rooseveltt és környezete viszont már a 30-as években a realitásoknak megfelelően számolt a Szovjetunióval, a világháború kirobbanása után pedig azt is felismerte, hogy a német és a japán fasizmus leveréséhez az Egyesült Államoknak, Anglia mellett, szüksége van a Szovjetunióra, s a háború utáni rendezés, és a tartós béke biztosítása sem képzelhető el részvétele nélkül. Rooseveltt és a Fehér Ház fő célja 1941-től kezdve éppen az volt, hogy biztosítsa a Szovjetunió együttműködését, s minden fontos katonai és politikai kérdést ebből a szempontból ítélte meg. Az amerikai kormányzat lend-lease szállítások néven katonai és gazdasági segítséget nyújtott a Szovjetunióknak, megértette és támogatta biztonsági szempontjait, főként Kelet-Európában, s a háború alatt politikailag messzemenő engedményeket is tett. 1941 után a State Department szovjetellenes csoportja háttérbe szorult, s az amerikai külpolitika irányítása átkerült a Fehér Házba. Rooseveltt halála után azonban fokozatosan megfordult a helyzet. D. Yergin részletesen bemutatja, hogy a szovjetellenesség hogyan vált uralkodóvá, hogyan nőtt meg a „rigaiak” befolyása, s hogyan újultak fel a régi koncepció elemei, amelyeket a szerző „rigai axiomáknak” nevez, szemben a „jaltai axiomákkal”, Rooseveltt nézeteivel.

D. Yergin könyvének a Truman doktrináról szóló fejezetét közöljük némiképp megrövidítve. Egyfelől azért, mert a Truman elv meghirdetése jelentette a döntő fordulatot az együttműködésről a konfrontációra való átmenet folyamatában, másfelől azért, mert az elnöki megnyilatkozás előkészítéséről, s belpolitikai háttéréről számos új részletet tudhatunk meg belőle.

A Szovjetunióban eddig jobbra historiográfiai kérdésekkel, az amerikai külpolitikai gondolkodás fejlődésével foglalkoztak, s mint említettük, most kezdenek hozzá a hidegháború s a második világháború utáni nemzetközi kapcsolatok történetének behatóbb kutatásához. Néhány alapvető összefoglalás azonban már eddig is rendelkezésre állt.² Az Egyesült Államok kelet-európai politikájáról szovjet szerzők tollából viszonylag kevés feldolgozás látott napvilágot, éppen ezért is érdekes A. A. Jazkova tanulmánya, amely az egyik első kísérlet az USA romániai politikájának elemzésére.

A tanulmányokhoz kapcsolódva közlünk három dokumentumot is. Az 1944 szeptemberi Churchill–Roosevelt megállapodás az atomtitok vizsztatartásáról néhány évvel ezelőtt került először nyilvánosságra, s Alperovitz még nem ismerhette. (Magyarul is most jelenik meg először.) A dokumentum azt mutatja, hogy Rooseveltt, bár a Szovjetunióval való együttműködés híve volt, az együttműködésnek részéről világos határai voltak. Hogy szándécai ellenére ebben a kérdésben hallgatott Churchillre, ez valószínűleg a lengyel-kérdésben jelentkező szovjet-amerikai véleménykülönbségekkel és bizonyos háború utáni számításokkal függhetett össze. Sztálin Rooseveltt fiának adott interjúja 1946 végén 1947 elején jelentős nemzetközi visszhangot váltott ki³, mert benne a szovjet kormányfő ismételten kiállt a szovjet-amerikai együttműködés folytatása mellett, s határozottan állást foglalt egy újabb háború veszélye ellen. Sztálin nyilatkozata éles ellentétben áll Truman beszédével, amelyet nemcsak e kontraszt miatt közlünk le, hanem azért is, mert a hidegháború történetének egyik alapdokumentuma.

Jegyzetek

1. Alperovitz könyvét 1968-ban oroszul is kiadták: Alperovitz, Gar: Atomnaja diplomacija. Hiroshima i Potsdam. Moszkva. 1968.
2. A legfontosabb összefoglalók: Isztorija vneszej politiki SzSzsZR, 1917–1976 v 2-h tomah. Pod. red: A. A. Gromiko, B. J. Ponomarjov. 3. izd. Moszkva, Nauka, 1977; Isztorija diplomacii. tom V. Kniga pervaja. Politiceszkaj literaturü, Moszkva, 1974.; Mezsdunarodnüe otnoszenija na Dal'nem Vosztokoe v poszlevoennüe godü. I.–II. tom (1945–1957); (1957–1976.) Pod. red: E. M. Zsukov, Moszkva, Müszl. 1978. A hidegháború historiográfiájára, s a külpolitikai gondolkodás történetére lásd: Amerikanszkaja isztorografija vneszej politiki SZSA. 1945–1970. Moszkva, 1972; O. L. Sztepanova: Isztoriki „revizionosztii” o vneszej politike SZSA. Voproszü Isztorii, 1973. No. 3.; Egorova, N. I.: Proiszhozsdenie „holodnoj vojnyü” (Polarizacija vzgljadov v amerikanszkaj burzsuaznaj isztorografii 60-h i 70-h godov. Moszkva, 1974. Kézirat.; Melnikov, J. I.: Vnesnepoliticseszkie doktrinü SZSA. Moszkva, 1970.; Szevosztjan, J. N.: Planirovanie vneszej politiki v SZSA. Nekotorüe voproszü

- teorii, praktiki i organizacii. Moskva, 1974. Petrovskij, V. F.: Amerikanskaja vnesnepoliticseskaja müszl': Kritik. Obzor organizacii, metodov i szoderzsanii burzsuažnüh iszledovanij v SZSA po voproszam mezsđunarodnoj otnosenii i vnesnej politiki. Moskva, Mezsđunarodnue otnosenija. 1976:
- Fekdogozások* (erősen válogatva): Orlik, I. I.: Politika SZSA v otnosenii szocialiszticeszkij sztran Vosztocnoj Evropü (1945–1960); Orlik, I. I.: Imperialiszticeszkie derzsavü i Vosztocsnaja Evropa (1945–1965) Moskva, 1968.
- Nikolaev, P. A.: Politika SZSA, Anglii i Francii v germanszkom voprosze v 1945–1956 gg. Moskva, 1964;
- uő. Politika Szovetszkogo Szozuza v germanszkom voprosze 1945–1964. Moskva, 1968; Naritszkij, M. N.: Anglija i Francija v poszlevoennoj Evrope. „Nauka”, Moskva, 1972; Melnikov, J. M.: Ot Potsdama k Guamu: Ocserki amerikanszkoj diplomatii, Moskva, 1974.; Trofimenko, G. A.: SZSA: politika, vojna, ideologija. Moskva, Müszl', 1976.; Lan, V. I.: SZSA v voennüe i poszlevoennüe godü. Moskva, Nauka, 1978.; Boriszov, O. B. – Koloszkov, B. T.: Szovetszko-kitajszkie otnosenija, 1945–1977. 2. izd. Moskva, Müszl', 1977.; Vnesnaja politika SzSzsR i problemü poszlevoennogo uregulirovanija v Evrope. Red.; Szipolsz, V. K., Moskva, 1978. Insztitut Isztorii SzSzsR AN SzSzsR.
3. Az interjú megjelent: Sztálin: A békéért, 1946–1951. Szikra. pp. 40–43.
A dokumentumot most új fordításban adjuk közre.